

ALOKUTIBOA LOPEZ-ENGAN – (1782)

Xarles VIDEGAIN

Korpusa

Gure korpusa itzulpena da, hain zuzen 1782an Lopez apezak Alfonso Rodriguez-en *Práctica de la perfección cristiana* (1609) erlisionezko liburu famatua euskarara itzuli zuena, frantses itzulpen batetatik abiatuz.

Liburuaren tituluak honela dio:

«ALPHONSA RODRIGUEZ, JESUSEN COMPAGNHACO Aitaren Guiristinho perfeccioniaren praticaren pparte bat heuzkarala itçulia heuzcara becic eztakitenen daco. =Preciua hoguei-eta bost soz = AVIGNHONEN ANTONIO AUBANEL Liburu Saçaliaren, eta Aita Seindiaren choil Imprimu çaliaren Beithan = M.DCC.LXXXII. Superioren aprobacione eta permissioniareki.

Liburuak 466 orrialde badauzka (ikus VINSON, Bibl., 228 orr.)

Zilegi bekit hemen Lafitte jaunaren eskertzea, ondoko lana egin bait dut berak prestatu didan Lopez-en liburuaren ale bat baliatuz.

Bestalde, alokutiboa euskal aditzaren eskema orokor batean sartzen baita, J. Allières-ek proposatzen duen aditzaren eskema hartu dut gidari (1.taula). Gauzak laburtu beharrez, ez dugu forma bakoitzaren textotingurua ematen; erreferentzia guziak agertuko dira Toulouse-ko unibertsitatean prestatzen ari garen lan batean.

1. Alokutiboaren definizioa

Aski ezaguna den bezala, Ostibarreko euskalkiaren ezaugarri haundientaririk bat da alokutiboaren erabilkera. Usaia hori erran behar dugu hurbiletik segitzen zuela Lopez idazleak ondoko etsenplu hauek erakusten diguten bezala.

1. Taula

I _o			I _{oo}			
IZAN			IZAN			
Er.		Pol.	Er.		Pol.	
+Or.	DA		DATE (KE)		ZAIO	ZAIIOKE
-Or.	Erq.	ZEN	ZATE (KE)EN		ZITZAION	ZITZAIIOKEEN
	Es.	↳ W LITZ	LITZATE (KE)		↳ W LITZAIO	LITZAIIOKE
-DI-			-DI-			
+Or.	DADI		DAITE (KE)		DAKIO	DAKIOKE
-Or.	Erq.	ZEDIN	ZAITE (KE)EN		ZEKION	ZEKIOKEEN
	Es.	↳ W LADI	LAITE (KE)		↳ LAKIO	LAKIOKE
Erq.	BEDI		BEKIO			
T _{oo}			T _{ooo}			
UKAN			UKAN			
+Or.	DU		DUKE		DIO	DIOKE
-Or.	+Erq.	ZUEN	ZUKEEN		ZION	ZIOKEEN
	Es.	↳ LU	LUKE		↳ LIO	LIOKE
-ZA-			-ZA-			
+Or.	DEZA		DEZAKE		DIEZAIO	DIEZAIIOKE
-Or.	Erq.	ZEZAN	ZEZAKEEN		ZIEZAION	ZIEZAIIOKEEN
	Es.	↳ LEZA	LEZAKE		↳ LIEZAIO	LIEZAIIOKE
BEZA			BIEZAIO			
DAKIN	DAKI	DAKIKE	-IRO-T _{oo}	DIRO	DIROKE	
	ZEKIEN	ZEKIKEEN	ZIROEN		ZIROKEEN	
	↳ LAKI	LAKIKE	↳ LIRO		LIROKE	
DOAN I _o	DOA	DOAKE	I _o	DOAKIO	DOAKIOKE	
	ZOAN	ZOAKEEN	ZOAKION		ZOAKIOKEEN	
	↳ LOA	LOAKE	↳ LOAKIO		LOAKIOKE	

NOR sailean (1.0) hartzen badugu lehen etsenplua:

«Guero umilitathiaren guri gomendatceco ordeinhu batez beçala, apaltcen *duçu* bere goihentcian bere Dicipulier huinhen ikuzteranokuan,» (257.15).

duçu agertzen da eta ez *da*.

NOR-NORI sailean (1.00) horra etsenplua:

«Ene Aita, banitatezko edo urgulezko goguaketa bat jin *ciaaçu*» (15.2).

ciaaçu agertzen da eta ez *zait*.

NORK-NOR sailean (Too), eman dezagun:

«Jesu-Christoc erraiten *dici*» (256-3).

dici agertzen da eta ez *du*.

NORK-NOR-NORI sailean (Tooo).

«Platonec hori ikussiric galdeguin *cirakoçun* cer ari cen; ihardesten *dirakoçu*: Platonen urguliaren huinhen petan erabilten» (259-23).

cirakoçun eta *dirakoçu* agertzen dira, ez *zerakon* edo *derako*.

Etsenplu hauen ondotik, alokutiboak diren formen definizio hau proposatzen dugu: *aditz-forma bat alokutiboa da, 2garren edo 5garren pertsonako marka hartzen duelarik, nahiz eta 2garren edo 5garren pertsona hori ez den aktante bat*.

Definizio honen ondorioz, toka edo noka mintzatzea ez dela berez baitezpada alokutibo bat erran behar da; 2garren pertsona, emazte ala gizon izanik, aktante bat balinbada, forma neutro bat baizik ez da agertzen. Hi *haiz*, eman *dauk*, erran *dakok*, eman *daun*, erran *dakon*, forma neutroak dira.

Beraz gure iduriko, biga dira aditzak onart dezazkeen tratamenduak. Lehenbizikoa, tratamendu neutroa deituko dugu; toka, noka edo zukako mintzatzeko manierak onartzen ditu.

Bigarrena, hemen gehienik interesatzen zaukuna, tratamendu alokutiboa deituko dugu. Berriz erran dezagun forma alokutibo batek 2garren edo 5garren pertsonari dagokion marka bat hartzen duela, 2garren edo 5garren pertsona hori aktante bat ez delarik. Gertatzen dena da alokutiboa bera toka, noka edo zukakoa izan ditekela. Lan honetan zukako alokutiboa baizik ez dugu kontuan erabiltzen, salbuespen zenbait ez ezik: *dic*, 429-21; *die*, 430-6; *thie*, 430-8; *eztuc*, 144-20; *tuc*, 430-10; *ciroiãt*, 250-21.

Bestalde, aktanteek normalez hartu behar dituzten kasuak alokutiboak ez ditu batere kanbiatzen. Tratamendu neutroan aktante bat nominatiboan badago, ber kasuan egoiten da, alokutiboa sar dadin ala ez. Adibidez:

«Philosophac urrun cituçu» (259-8).

Tratamendu alokutiboan dago; tratamendu neutroan, «Philosophac urrun ciren» izan zitekeen. Gauza bera gertatzen da ergatibo eta datiboarekin.

Alokutiboak ez du hortan zeren aldatzerik. Erran nahi baita forma alokutibo batean dagoen 2garren edo 5garren pertsonako markak ez duela kiderik aktanteetan.

2. Alokutiboaren maiztasuna

Lopez-ek derabilan alokutiboaren maiztasuna agertu nahi genuke 2. taulan. Taula hontako forma bakoitza zenbaki batez segitua da, zenbaki horrek aintzineko formaren okurrentziak adierazten dituela. Ezker, forma neutroa agertzen da; eskuin, forma alokutiboa.

NOR sailean, *izan* aditza hartuz orain-aldi errealean, *da* 4 aldiz agertzen da lehen berrogeitamazazpi orrialdeetan, *duzu* alokutiboa kasik 100 aldiz agertzen delarik.

NOR-NORI sailean, proportzioa ez da askoz ttipiagoa: *zako* aldi bakar batez agertzen delarik eta *ziakozu* 14 aldiz.

NOR-NORK sailean, *ukan* aditzak *du* forma 7 aldiz agertzen du, *dizi* alokutiboa 69 aldiz.

NORK-NOR-NORI sailean, *derako* behin agertzen da, *dirakozu* 32 aldiz.

Beherago, aditz-laguntzaileetaz bestalde, aditz-trinkoek ez digute besterik erakusten, bereziki *egon* aditzak. *Dago* behin agertzen den aldean, *diagozu* haren kide alokutiboa, 33 aldiz agertzen da.

Portzentaiak baliatuz, horrela ager daiteke alokutiboaren maiztasuna orain-aldi errealean.

Io,	IZAN	→	% 95
100,	IZAN	→	% 93
Too,	UKAN	→	% 89
Tooo,	UKAN	→	% 98
Io	EGON	→	% 98
Too	-io-	→	%100
Too	-IRO-	→	% 77

Dato hauek orain-aldiari doakiote. Iragan-aldira iragaiten bagara kuriosa da egin dugun oharketa; ezagun da iragan-aldiko formak homofonoak direla perpaua txertatuaren marka harturik ala ez. Hala nola konparazione erraiten den:

«Jin behar zen gizona zaharra zen».

Bietan *zen* erraiten da nahiz lehenbiziko *zen* horrek erlatibozko marka ekartzen duen. Orain-aldian biak ongi bereizten dira: *da* eta *den*.

«Jin behar den gizona zaharra da».

Lopez-engan eta alokutiboari esker, iragan-aldiko bi forma homofono horiek biziki ongi bereizten dira: adibide berbera hartuz honela erran zukeen Lopez-ek.

2. Taula

Or. Err.		Itaq. Err.		Or. Pot.		Itaq. Pot		
IZAN I.	DA 4 ₍₌₅₇₎	DUÇU 95	Ø (can)	ÇUÇUN 4 ₍₌₄₎	DATE 3	DUKEÇU 17	ÇATEEN 1	ÇUKEÇUN 3
-DI- I.	-	-	-	-	DAITE 11	DIETEÇU 41	Ø	ÇIETEÇUN 1
IZAN I..	CAKO 1	ÇIAKOÇU 14	Ø (cakan)	ÇITÇIAKOÇUN 20	-	-		
UKAN T..	DU 7	DICI 69	Ø (can)	ÇICIN 10 (=57)	DUKE 7	DIKECI 4	ÇUKEEN 2	ÇIKECIN 2
UKAN T...	DERACO 1	DIRAKOÇU 32	Ø (cakan)	ÇIRAKOÇUN 49	-	-		
JOAN I.	DUHA 3	DHAÇU 10	Ø (cakan)	ÇIHAÇUN 2				
EGON I.	DAGO 1	DIAGOÇU 33	Ø (cakan)	ÇIAGOÇUN 7				
IBILI I.	Ø	DIABILAÇU 1	Ø	Ø				
-IO- T..	Ø	ÇIOÇU 31 (=37)	Ø (cican)	ÇIOÇUN 3				
ÇAKIN T..	DAKI 2	ÇIAKIÇU 3	Ø (cakan)	ÇIAKIÇUN 1		ÇIAKIKEÇUN 1		
-IRO- T..	DIRO 3	ÇIROÇU 26	Ø (cican)	ÇIROÇUN 1				

«Jin behar *zen* gizona zaharra *zuzun*—»

Eta hori gure 2.taulan garbiki ikusten da; *zen*, *zitzakon*, *zien*, *zerakon*, *zuken*, *zagoen*, *zakien* bezalako formarik ez da behin ere erabiltzen nun ez den perpaus txertatu batean sartua. Aldiz, frangotan agertzen da heien forma alokutiboa: *zuzun* 4 aldiz lehenbiziko berrogei orrialdeetan, *zitzakozun* hogeii aldiz, *zizin* hamar aldiz, *zirakozun* berrogei ta bederatzi aldiz, *zihazun* bi aldiz, *ziagogzun* zazpi aldiz etabar.

Potentzialean ere alokutiboa nausitzen zaio forma neutroari, hala nola *-di-* aditzean *dieiteçu* 41 aldiz agertzen delarik, eta *daite* 11 aldiz bakarrik.

3. Formen deskripzioea

Aintzinetik seinalatu nahi genukeena da Lopez-en alokutiboak argi ta garbi atxikitzen dituela forma neutroek izaiten ahal dituzten oposizio guziak, diatesaren aldetik nola aditz-tireten aldetik, erran nahi baita balentzien aldetik eta aditz-aldien aldetik.

Tratamendu neutroak lau balentzi-era ezagutzen ditu:

- NOR (Io) edo toki batetako intransitiboa.
- NOR-NORI (Ioo), bi tokitako intransitiboa.
- NORK-NOR (Too), bi tokitako transitiboa.
- NORK-NOR-NORI (Tooo), hiru tokitako transitiboa.

Alokutiboak ez ditu batere nahastekatzen.

Tratamendu neutroak zazpi aditz-tireta baditu.

- Orain-aldi erreala/potentziala.
- Iragan-aldi erreala/potentziala.
- Ebentual erreala/potentziala.
- Inperatiboa.

Alokutiboak denak errespetatzen ditu.

Morfologiaren aldetik so eginez, forma alokutiboak forma markatuak direla erran daiteke; *dalduzu*, eta *dateldukezu* bi pareak gerorako utziz, alokutiboek zerbait gehiago hartzen dutela aditzera emaiten digute beste forma guziek. Beraz, alokutiboa forma markatua da.

Marka hori zoin den? Ez dela beti berdina ikus daiteke ondoko tauletan. Halere eta laburtzeko, hiru dira alokutibo baten kausitzekotan baliatzen ahal diren eraiketak:

1. Lehenbizikoa da *izan* aditzaren alokutiboen kausitzeko *ukan* aditzak Too sailean dituen formak mailegatzea.

Adibidez da → duzu
naiz → nuzu

2. Bigarrena, eta emankorra da, bi elementuren barneratzea forma neutroetan; *i* bat da lehen elementua, *zu* da bigarrenkoa.

Adibidez: derako → diakozu
 daite → dieitezu
 zako → ziakozu
 dago → diagozu
 zauden → ziaudezun,

eta zenbait lege fonetikoren gorabeheraz, eraiketa hontan sartzen dira ere:

du → dizi
 zuen → zizin
 luke → likezi.

3. Hirugarren manera ez da batere hedatuena eta hiru aditz baizik ez du hunkitzen; *jakin*, *-iro-*, *-io-*. Orain-aldi errealean, 3.garren pertsonan dagoen *d*-aurrizkia z-batetara kanbiatzen da.

Adibidez: badaki → baziakizu
 diro → zirozu
 dio → ziozu.

Azken salbuespen hauek kenduz, aditz-tireten markak diren D-, Z-, L-aurrizkiak ez ditu alokutiboak batere aldatzen. Osterantzean, kasu gehienetan fermuki errespetatzen ditu 2.taulak erakusten duen legez. g9Inperatiboaren marka, B-aurrizkia, ez da hunkitua modu honek alokutiborik ez baitdiro onart).

Ikus ditzagun orai aditz bakoitzaren formak.

3.1.1o.

3.1.1.1. IZAN (3.taula)

Orain-aldi errealean *ukan*-eko forma neutroak dira *izan*-eko formak alokutiboak.

niz → nuzu
 da → duzu
 guira → guituçu
 dira → dituçu

Texteinguruak anbiguitaterik ez digu uzten bereziki aktanteen markari esker.

Bestalde, eta G. REBUSCHI-k esplikatu duen bezala, *da/duzu* formen arteko sinkretismoa urtzen da iragan-aldira pasatzen bagara; *duzu* neutroak *zindien* emaiten du, *duzu* alokutiboak *zuzun* emaiten du.

Gauza bera gertatzen da bi potentzialeetan; *date/dukezu* parean, *dukezu* neutroak *zindukeen* emaiten du iragan-aldian, *dukezu* alokutiboak *zukezun* emaiten du.

IZAN I.

3. Taula

	Or. Err.		Erag. Err.		Oa. Pot		Erag. Pot		Eb. Pot	
1	NIZ	NUÇU	NINÇAN	NINDUÇUN	-	-	-	-	BAI NINGATEKE	-
2	-	/	-	/	-	/	-	/	-	/
3	DA	DUÇU	CEN	ÇUÇUN	DATE DATEKE	DUKEÇU	ÇATEEN	ÇUNEÇUN	BAL LİÇATE	LUKEÇU
4	MAGÜIRA	GUITUÇU	-	-	GÜIBATEKIDA	GÜNUKEÇU	-	-	-	-
5	CIRA	/	-	/	CIRATEKE	/	-	/	-	/
5'	CIRETE	/	ETCINETEM	/	BAITZ- CIRATEKE	/	-	/	-	/
6	DİRA	DITUÇU TUÇU	CİREN	CİTUÇUN	DİRATE DİRATEKE	DİTUKEÇU TUKEÇU	-	-	-	-

Ebentual erreala ez diteke akomea alokutiboarekin perpaus nausi batean ez baita sekulan agertzen ahal, beraz, *balitz*, *baleza*, *balu*, *baladi*, *baleraco* bezalako formek ez dute alokutiborik. Ebentual potentzialak, aldiz, badauka:

lizate → *lukezu*

Lukezu ez da agertzen forma neutro bat gisa.

3.1.2. -DI- (4. taula)

Errealari dagokion alokutiborik *-di-* aditz-laguntzaileak ez du erakusten lehengo arrazoinarengatik berarengatik; perpaus menperatu batean baizik ez baita agertzen ahal *-di-* ko formarik.

Aldiz, hiru Potentzialeek alokutiboa badaukate. Heien egiteko erregela sinplea da; «i» izkia sartzen da, eta «zu».

daite → dieiteçu

zaiteen → zieiteçun

laite → dieiteçu

Ohartarazi nahi genuke polimorfismoa agertzen zaigula forma neutroetan, biga baitdira potentzialeko markak: -TE, -TEKE; *daite* 4 aldiz agertzen da, *daiteke* 7 aldiz. Alokutiboan -KE marka ez dugu atxemaiten, -TE bat aski zaio alokutiboari potentzialaren markatzeko.

Di- Io

4. Taula

a	Or. Err.		Trag. Err.		Or. Pot		Trag. Pot		Eb. Pot	
1					NAITE	-	NINDAITESEU	-	-	-
2					-	/	/	/	-	/
3					DAITE DAITEKE	DIGITEÇU DIEITEÇU	ÇAITEELA	CIGITEÇUN	LAITE	LIEITEÇU
4					ESPRI- KRISTE GUITAKE	DIE GUISITEÇU GUITAKEÇU	-	-	-	-
5					CITAKE	/	-	/	-	/
5'						/	-	/	-	/
6					DAISTE DITAKE	DIEISTEÇU DIEISTEÇU	-	-	LITAKE	LIEISTEÇU

3.2. Ioo

3.2.1 IZAN. (5.6. taulak)

Ioo IZAN

5. Taula

	1	2	3	4	5	5	6
0		/	-	/	/	/	-
1	Ø	/	-	Ø	/	/	-
2	/	Ø	/	/	Ø	Ø	/
3	ÇAUT CIAAÇU	/	ÇAKO CIAKDEÇU	ÇAUKULA CIAGUCU	ÇAUCU	ÇAUCIE	CEE CIEÇU
4	Ø	/	-	Ø	/	/	-
5	/	Ø	ÇAZKONAZ	/	Ø	Ø	/
5	/	Ø	/	/	Ø	Ø	/
6	ÇAVSKIT CIAZINDATÇU	/	ÇAZKO CIAZKOÇU	ÇAV- ÇAVSKIGU CIAVSKIGU	ÇAVSKIGU	ÇAVSKICIE	ÇESTE-M

OHARRA: GELATXO BELTZATU BATEK ALOKUTIBORIK EZ DEZAKE ONART

IZAN Too Irag. Em.

6. Taula

	no	1	2	3	4	5	5	6
0		∅	-	-	∅	-	-	-
1		-	∅	-	-	∅	∅	-
2		-	-	CITÇAKO-IA	-	-	CITÇAUCIEN	EZ PAITE CITÇAREN
3		-	-	CITÇAKO-IA CITÇAKOÇUN	-	-	-	CITÇIÇIÇUN CITÇIÇIÇUN
4		∅	-	-	∅	-	-	-
5		-	∅	-	-	∅	∅	-
5		-	∅	-	-	∅	∅	-
6		CAUZKIDAN	-	CITÇAKO-IA CITÇAKOÇUN CITÇAKO-IA CITÇAKOÇUN	-	-	-	-

Sail huntan formarik ez zauku agertzen aktante guzietan, baina hori gertatzen da alokutiboan nola neutroan.

Alokutiboaren eraiketa sinplea da: $i+zu$.

zako → ziakozun

zauk → ziaazu, (*t*-aren bariantea, *da*-k bere konsonantea galdu du)

zee → zieezu

zauzkit → ziazkidatzu

zitzakon → zitziakozun

Orain-aldi eta Iragan-aldi errealek bestalde, ez dugu alokutiborik atxemaiten lekat ebentual-potentzialeko forma hau:

Litzauzkeguzu (I.34)

3.2.2. -DI-

-DI- aditzak ez du alokutiborik NOR-NORI sailean.

3.3. Too

3.3.1. UKAN (7.,8.,9.,10. taulak)

Hemen ere *i* izkia eta *zu* marka sartzen dira aditz-forma neutro batean alokutiboaren egiteko. Gertatzen dena da, *i* horrek herts-erazten duela *zu*-ren [U]soinua, formaren bokalismoa bi *i*-rekin gelditzen delarik.

Du formak ez du **diuzu* emaiten, baizik eta *dizi*

Zuen-ek formak ez du *ziuzun* emaiten, baizik eta *zizin*

UKAN Too On. Err.

7. Taula

oo	1	2	3	4	5	5	6
1	∅	-	NU Nici	∅	-	-	NUTEN NICIE
2	HUT	∅	-	-	∅	∅	-
3	DUT ETICIT DICIT	-	DU -ci, ETIC DICI	BAITUBU Diici	DUÇU	DUÇIE	DUTE -ci DIE
4	∅	-	GUITU GUITICI	∅	-	-	BAGUITUSTE
5	CITUT	∅	EZPACITU	-	∅	∅	-
5'	-	∅	-	-	∅	∅	CITUZTEN
6	TUT TICIT	-	TU BAITITU Tici	BAITUGU TUGUN Tiici	TUÇU	BITUCIARNEZ TUCIARNEZ	BAITITUZTE TUZTEN TICIE

UKAN Too Itzq. Err.

8. Taula

	1	2	3	4	5	5	6
1	∅	-	-	∅	-	-	BANINDUTEN NINDICIEN
2	-	∅	-	-	∅	∅	-
3	NIEN NICIN	-	CIEN CICIN	GUINDIEN	CINDIEN	-	CUTELA CICIEN
4	∅	-	-	∅	-	-	-
5	BAITZINTUPAN	∅	-	-	∅	∅	-
5'	-	∅	-	-	∅	∅	-
6	-	-	CITHIEN CITICIN	QUINTHIEN	-	-	CITUZTEN CITHIEN CITICIEN

Bilakaera fonetiko hunek badu abantailik, zeren eta intransitibo eta transitiboaren arteko oposizioa garbiki atxikitzen bait du alokutiboan, bokalismoari esker.

XARLES VIDEGAIN

Duzu (Io) ≠ dizi (Too)
 Lukezu (Io) ≠ Likezi (Too)
 Zukezun (I) ≠ zikezin (Too)

UKAN Too Or. Pot. 9. Taula

	1	2	3	4	5	5'	6
**							
1	∅	-	-	∅	-	-	-
2	-	∅	-	-	∅	∅	-
3	-	-	BADUKE	DUKEGUNEZ	DUKEÇU	-	ESPATUKETE
4	∅	-	-	∅	-	-	-
5	-	∅	-	-	∅	∅	-
5'	-	∅	-	-	∅	∅	-
6	-	-	DITUKEEN BAYTINEK	DITUKEGUN	TUREÇU	-	-

UKAN Too Eb. Pot. 10. Taula

	1	2	3	4	5	5'	6
**							
1	∅	-	-	∅	-	-	-
2	-	∅	-	-	∅	∅	-
3	BA NUKE	-	LUKE	EZKINDUKI	CINDUKE	-	LUKETE-IA
4	NIKECI	-	LIKECI	EVINDIKECI	-	-	LIKECIE
5	∅	-	EZKINDUSHELA	∅	-	-	-
5	CINDUKET	∅	ETLINTUREN	-	∅	∅	-
5'	-	∅	-	-	∅	∅	-
6	-	-	-	CINDUKAREN BAYTINEK BAYTINEK	CINDUKAREN LINTVAREK	-	ESPATUKETE

3.3.2. -ZA-

-Za- aditzak gure korpusean ez du alokutiborik agertzen, hiru salbuespen kenduz.

Lehenengoa, orain aldi Potentzialean: *eskitzakecie* (T64)

Beste biak, Ebentual Potentzialean: *litçakecu* (T36)

guinçakecu (T46. eta T34).

Anbiguitate hau forma neutroetatik datorke, zeren eta Lopez-en hizkuntzak nahasten baitditu bi formak: *baguintça* batzutan T46 bat delakotz eta bestetan T34.

Bestalde -za- aditzaren ziloa aintzetan -iro- aditzak betetzen du Lopez-engan, geroago ikusiko dugun bezala.

3.4. Tooo

3.4.1. UKAN (11.12. taulak)

Alokutiboa egiten da Too sailean bezala, beraz *i* izkia eta *zu* sartuz; beraz, forma guziak *di*, *zi* edo *li* batez hasi behar dira. Halere, erran behar da batzutan *i* izkia ez dela beti agertzen eta ondoko bikoteak ikusten direla: *dirakoçut/derakoçut*, *diragucu/deragucu*, *dirauzkigeçulderauzkigeçucu*, baina beti *i* izkia duten formak *e*-koak baino gehiago agertzen dira.

UKAN Tooo Or. Err. 11. Taula (1)

	0	1	2	3	4	5	5	6
3	1	Ø	/	DERAUT ZERANCU DIRANCU DIRADRCU	Ø	DERADRCU	-	DERAATE DIRAACIE
	2	DEREAT	Ø	/	/	Ø	Ø	/
	3	DERAKOT DIRAKOÇUT	-	DERACO DIRACOCU	DERACOMU DIRAKOÇUCU	DBRACOÇU	DERANDIE LALIC	DAI- TERAKOTE DIRACOCIE
	4	Ø	/	DERAGU DAI- TERAGU DIRAGUCU	Ø	DERAGUCU	-	DERAVUTEM DIRAGUCIE
	5	DERAUCUT	Ø	DERAUCU	/	Ø	Ø	/
	5'	DERAUCIET	Ø	DERAUCIE	/	Ø	Ø	/
	6	-	-	DEREE DEREECU DIREECU	DEREUNE- KILAN DIREEGUCU	/	-	DAI- TEREE DIREECIE

11. Taula (2)

	1	2	3	-	5	5	6
1	∅	/	DERAUKIT	∅	-	-	DERASTATEN
2	-	∅	-	-	∅	∅	-
3	-	-	-	DERAZKOGU WRC	-	-	DERAZGATE DERESTE
4	∅	/	DERASKON DIRANERIAN DERANBILKUT	DERAZKOGU	DERAZKOGU TEARRI	/	DERAZKOGU
5	DERAZKOGU	∅	DERAZKOGU DERAZKOGU	-	∅	∅	-
5'	/	∅	-	-	∅	∅	-
6	-	-	DERESTE	-	-	-	DERESTEN
	DIRESTEQU	/	DIRESTEQU	/	/	/	/

UKAN T... IRAGAN-ALDI ERREALA

12. Taula (1)

	1	2	3	4	5	5	6
1	∅	/	-	∅	-	-	-
2	/	∅	-	/	∅	∅	-
3	-	-	CERACON	-	-	-	CERAKOTEN
4	∅	/	CIRACOGUN	∅	-	-	CIRACOCION
5	/	∅	CERAGUNA	-	∅	∅	-
5'	-	∅	CIRACOGUN	/	∅	∅	-
6	-	-	CEREEEN	-	-	-	-
	/	/	CIEEGUN CIEEGUN	/	/	/	/

12. Taula (2)

	1	2	3	4	5	5	6
1	∅	/	/	∅	/	/	/
2	/	∅	/	/	∅	∅	/
3	/	/	CERAZKON	/	/	/	CERAZKOTEN
4	∅	/	CERAZKIGUN	∅	/	/	/
5	/	∅	/	/	∅	∅	/
5'	/	∅	/	/	∅	∅	/
6	/	/	CERAZTEN CETEN	/	/	/	CERAZTECIE

T533 forma neutroa, *deracoçu*, aldiz, ezin da nahas T333 forma alokutiboarekin (*diracoçu*) azken hau beti agertzen delakotz *i* izkiarekin.

Tratamendu neutroan, *dereste* formak bi errannahi izaiten ahal ditu: T366 edo T666 (anbiguitatea). Errannahi bakoitzak badu bere alokutiboa. T366 formak *dirreçu* emaiten du, eta T666 formak *dirrestecie* emaiten du. Hemen beraz, alokutiboa neutroa baino zehatzagoa da.

Orain-aldi eta iragan-aldi errealetz aparte, bi forma alokutibo baizik ez dugu atxeman Lopez-engan, biak ebentual-Potentzialean.

- *elirakocie*, T633
- *Liraukegucie* T634

3.4.2. -ZA-

- Za- aditzak, Tooo sailean forma alokutibo bakar bat dauka korpusean.
- *ezteçakegucie*, T634, orain-aldi potentzialean.

JOAN

13. Taula

	ORAIN-ALDI ERREALA		IRAGAN-ALDI ERREALA	
1	NUHE-N	NIHAÇU	-	-
2	-		-	
3	DUHA	DIHAÇU	CUHELA	CIHAÇUN
4	GUAGEN	GUIHATÇU	-	-
5	ÇUAGEN		-	
5	-		-	
6	DUATCELA	DIHATÇU	CUATCELA	-

EGON

14. Taula

	ORAIN-ALDI ERREALA		IRAGAN-ALDI ERREALA	
1	NOO.N	NIAGOÇU	-	-
2	-		-	
3	DAGO DOO.N	DIAGOÇU DIOOÇU	ÇAGUEN Çoola	CIAGOÇUN
4	GAUDEN	-	-	-
5	ÇAUDELA		CINDAUDENIAN	
5'	-		-	
6	DAUDE	DIAUDEÇU	ÇAUDENAC	CIAUDEÇUN

3.5. ADITZ-TRINKOAK.

Erran dezagun Lopez-engan guti direla aditz-trinko gisa agertzen diren formak: zazpi orotarar. Hiru intransitiboak dira, lau transitiboak.

Bainan dauden aditz-trinko hauek gehienetan forma alokutiboa daramate. Datiborik onartzen duten formarik ez dugu atxeman *daukola* forma fosilizatuaz aparte.

3.5.1. Io. (13,14 taulak)

Joan, egon, ibili dira agertzen direnak. Alokutiboa egiten da beraz *i* izkia eta *zu* marka sartuz.

duha → *dibazu*

dago → *diagozu* (edo *doo* → *dioozu*).

dabila → *diabilazu*

zauden → *ziaudezun*

Ohartzen gara *egon*-eko alokutiboa nola egiten den. Pentsa zitekeen *euki* aditzaren forma neutroekin egiten ahal zela (*dagoldaukazu*) *dalduzu* parean bezala. Ez da halakorik gertatzen.

Beste formak hauk dira: *ibili*: 14 *guiabilcaçu*, 16 *diabilzcaçu*

3.5.2. Too. (15. taula)

-io-, *jakin*, *-iro-*, *euki* dira agertzen direnak.

Hemen ere, alokutiboak *i* izkia eta *zu* hartzen ditu.

dio → *ziozu*

diro → *zirozu*

daki → *ziakizu*

daukate → *diakazie*

Azken hau (*euki*) bazter utzirik, ohartzen gara *D-* aurrizkia galtzen dela, *Z-* batetarat kanbiatuz, eta bakarrik hirur aditz hauetan: *-io-*, *-iro-* eta *jakin* aditzetan. Horren zergatia ez dakigu nola zila. Halere morfologiak baino lege fonetikoek izan dutela eraginik susmatzen dugu. Ohart-arazten duguna da hiruek jadanik *i* bat badutela erroan (*io*, *iro*, *jakin*) eta forma neutroetan (*dio*, *diro*, bainan *daki* (?)). Beharbada *zu* bat ez zen orduan aski alokutiboaren adierazteko eta *z* aurrezkia jin da alokutiboaren hobeki markatzeko.

Bestalde hirur aditz «arraro» hauek transitiboak dira, datiboaren marka ez dezakete onart, eta bigarren aktantea (objetoa) 3. edo 6. pertsonakoa baizik ez daiteke izan. Elgarrekilako berezitasun hoiek badutea zerbait egitekorik *z*-aurrizkiaren agertzearekin?

- IRO. ORAIN-ALDIA, ERREALA 15. Taula

	1	2	3	4	5	5'	6
1							
2							
3	DIROT (CIRDIAT)	-	DIRO CIRDSU	DIROGU CIRDSUGU	DIROGU	DIRODIE-N	DIROTE-IA CIRDIE
4							
5							
5'							
6	-	-	EZPAITI- ROSKI LIRDSKIU	EZTIROZ- KIGULA CIRDZKIGU	-	-	-

Kuriositate honen ondorioz, hiru aditz hauen alokutiboak *-n* atziki soilaz baliatzen dira iragan-aldian orain-alditik bereizteko.

ziozu ≠ ziozun (ziozun + n → cioen)
 ziaxizu ≠ ziaxizun (ziaxizun + n → çakien)
 zirozu ≠ zirozun (zirozun + n → ciroen)

Beraz, zer nahi gosta ere, oposizioak salbatuak dira. Eta hori da munta duena.

Azken ohar bat *-iro-* aditzaz. Honen forma errealak *-za-* aditzaren ordezt agertzen dira:

— *dezake-*ren ordezt diro (neutroa) → zirozu (alokutiboa)
 — *zezakeen* » ziroen » → zirozun »
 — *lezake* » liro » → lirozu »

Gainera iduri luke, eta morfologiaren aldetik ez da harritzekorik, *-iro-* aditzak super-potentzial bat eguin liro(ke)ela, *-KE-* marka hartuz, *diroke*, *zirokeen*, *liroke* bezalako formak emanez, semantikaren aldetik pleonastikoak

emaiten dutenak: *etcirokeela*, *diroskeela*, *elirakocie* (alokutiboa) Lopez-engain dokumentatzen dira.

Horren ondorioz, *-iro-* aditza da Ebentual Errealean alokutiboa ezagutzen duen aditz bakarra. Hiru forma agertzen dira korpusean:

- *niroçu* (T13)
- *liroçu* (T33)
- *lirocie* (T63)

Aipatu ez ditugun formak hauek dira:

- io-*: orain aldi errealean: *ciocut* (T13), *ciocie* (T63)
- euki*: orain-aldi errealean: *diakucacie* (T63) *diauzcacie* (T66)
- jakin*: orain-aldi errealean: *baciakicuçut* (T13) *baciakiguçu* (T43)
baciakicie (T63)
- iragan-aldi errealean: *etciakicun* (T33)
- orain-aldi potentzialean: *ezciakikeçu* (T33)
- ebentual potentzialean: *eliakikeçu* (T33), *ezkindiakikeçu* (T34)

4. ALOKUTIBOAREN ERABILKERAREN BALDINTZAK

4.1. Sintaxiaren aldetik.

Forma bat alokutiboa izaitekotz, perpaus bakun edo perpaus nausi baten aditza izan behar da. Gainera perpaus bakun edo nausi hori baiezkoa edo ezezkoa izan daiteke bainan ez galderazkoa. Adibidez:

«Jesu-Christoc erraiten *dici*» (256.5). (perpaus baiezkoa)

«*Eztici* erraiten» (259.27). (perpaus ezezkoa)

Perpaus galderazkoek ez dute alokutiborik onartzen, galdera osoa izan dadin ala partziala:

«*badea* artçainic bere ardiac bere odolaz haci thienic?» (200.13) (galdera osoa)

«eci behinere desiren ez obratcia, *cerda* becic-ere heen bere baithan ihortzcia?» (27.26) partziala

Perpaus txertatu edo menperatu batek alokutiborik ez du onartzen.

«Seint Augustinek horren gainean *ziozu* Salbazaliak lurren gainean eraman *dien* bicitcia nola bici behar *guindien* eskolatceco *dela*» (256.9).

Lege horrek ez du eskapatzerik; Lopez-ek segitzen du hutsik egin gabe. Lege hau hausten duen etsenplu bakar-bat atxeman dugu korpus guzian: *Baitici* agertzen baita behin (102.28), eta oraino *bait* hori har genezake baiezko elementu gisa.

Kasu berezi batez baliatuz, garbiki agertzen da erregela hori; BA-aurrezkoa baiezko marka balinbada, alokutiboa onartzen du, hala nola:

«*Badici* hoguei eta hamar ourte beno aboro egun oroz kofessatzen niçala. (56.12)

«Bena *baducu* beste becatu benial suerte bat, çointara Gingoaren cerbitzari epelac, eta lachuac, bere nahiz eta eçagutce osso bateki, erorten direnac (45.2)

Bainan aldiz, *Ba*- aurrizkia baldintzazkoa balinbada, beraz perpaus menperatu baten elementua balinbada, alokutiborik ez du onartzen.

«Erraiten *badugu*, eta Jesu-Christoc berac erran *badu* arimen konbertitcen artciac ez deragula ahatz-eraci behar guihaturen arimen salbamendia.»

Erregela honek, noski, aditz-tireta zenbaitek alokutiborik ez izaita espikatzen digu.

4.2. Diskurtsoaren aldetik

Baldintzak badira ere diskurtsoaren aldetik: gure korpusean, zitazioetan ez da kasik sekulan alokutiborik onartzen. Adibideak ehunka eman ditezke:

cioçu «çuhurtcia maite dutenec, ihiki idireiten dute» (24.).

«Egarri denari emanen *deracot* kitorik biciaren iturrico houretaric (25)

Beraz iduri luke errespetu zerbait edo nolazpait erraiteko urruntasun zerbait emaiten zaiela Jainkoaren eta Sainduen erranei, alokutiborik ez erabiliz. Behar bada, diskurtso zuzena eta diskurtso zeharkakoa zer heinetan erabiltzen diren hurbilagotik behar genuke arakatu.

Azkenean, hitz bat erran nahi genuke P. Lafitte-k eta G. REBUSCHI-k aipatu puntu batez: «les formes enveloppantes», «implicatives» deitzen dituztenetaz. Gure ustez, eta barka biezadate sobera larria bada ene ikusmoldea, forma hauk Lopez-engan ez zirarekeen alokutiboak izan bi arrazoirengatik.

Lafitte jaunaren adibideak har ditzagun:

«Semea apeza dute»

«Haurrak Baionan nituen».

Gure ustez, sakonean ondoko hauek genituzke:

«Heien semea apeza da».

«Nere haurrak Baionan ziren».

Ororen buru eraiketa atributiboa besterik ez da, bi tokitako eraiketa batetara iragaiten dena, *izan* eta *ukan* aditzak bat bestearen orden trukatur. Morfologiaren aldetik, ez dira alokutiboak 2.garren edo 5.garren pertsonako

markarik ez baitdute ekartzen. Gainera, gaude ez ote litekeen posible forma hauek alokutiboan emaita:

«Haurrak Baionan nitizin» (?)

Beste bi etsenpluak hauek dira:

«Nor zaitut?»

«Lehen esan dizut edanak gaituzula».

Iduri luke kasu hoietan Lopez-ek ez lukeela alokutiboa onartu, lehen kasuan galderazkoan delakotz, bigarrenean perpaus txertatuan delakotz.

Beste ohar bat, Benveniste-k agerian eman duen 3.garren pertsonaren nortasunezak gogoratzen diguna. Nortasunez horrek erabilkera bat baino esplika diro, tratamendu alokutiboa alde batetik, bestetik berori-kako tratamendua. Utz dezagun mespretxuaren markatzeko baliatzen ahal den tratamendu inpersonala.

Errespetuaren markatzeko nahian, edo kortesiaz, mintzatzen dugun 2. edo 5.garren pertsonako jendea gure izaeraz gora edo ezartzen ahal dugu, gizonen arteko harremanetaz gora. Hori da berorikako tratamendua. Erran daiteke tratamendu honek 2.garren edo 5.garren pertsonako hatzik lukeen formarik ez lezakeela ameti; osterantzean, tratamendu alokutiboak 2.garren edo 5.garren pertsonako hatzik ez lukeen formarik ez lezakeela ameti. Hori larriki errana.

5. Azken hitza

Lan honetan, alokutiboaren alde guziak ez ditugu hunkitu; nundik datorkeen ez dugu aipatu, aspektuaren inportantzia ez dugu izartu etab. Halere sistema azkar bat gisa agertzen zauku, egitura ontsa markatua daukana, nahiz eta defektiboa den, tratamendu neutroaren oposizio guziak atxikitzen dituen, eta erabilkera - legeak hertsiki segitzen dituen.

Gure ustez, alokutiboak ez du hartze gramatikalari zenbaitek haren kontra erakutsi duten mespretxua eta arnegua.

Alokutiboaren alorra egun zertan den jakiteko, tokian tokiko inkestak ezin-bestekoak dirateke. Hemen presentatzen den lana hizkuntza idatzi batean oinarritzen da. Bainan zoin da egun mintzatzen den alokutiboa? Norekin baliatzen ahal da? Norekin sekulan ez? Norekin bai artekan? Kabale guziekin berdin mintzatzen ote da, erran nahi baita ea erle bati, behi bati edo zakur bati berdin mintzatzen zaion? Alokutiboaren erabilkera ez dugu ongi ezagutuko lan hoiien ekonomia egiten badugu, erran nahi baita hartaz ere axolatuko den Euskal Herriko Atlas linguistiko bat ez bada ahal bezain laster serioski abiatzen.

Bibliografía

- ALLIERES J.: «Petit Atlas linguistique Basque Français Sacaze», *Via Domitia*, VII, 1960, 206-221 + 15 mapa, eta VIII, 1961, 82-126 orr., I-X, + 68 mapa (bereziki 107-111 orrialdeak).
- AZKUE, R. M.: *Morfología Vasca*, Bilbao, 1925.
- BENVENISTE: «Etre» et «avoir» dans leurs fonctions linguistiques in *Problèmes de linguistique générale*: N. R. F. 1964, 1. 187-207 orr.
- Structure des relations de personne dans le verbe, in *Problèmes de linguistique générale*, N. R. F. 1964, 1 225-236 orr.
- BONAPARTE, L.: *Le verbe basque en tableaux...* Londres, 1864.
- BOUDA, K.: Les formes respectueuses du verbe mixcain, *Eusko Jakintza*, 1948, II, 595-615 (Lopez-en liburua ikertzen du geihen bat).
- INCHAUSPÉ, E.: *Le verbe basque*, Bayonne, 1858.
- ITHURRY: *Grammaire basque*, Bayonne, 1920, 1979, E.V-k berriz argitaratua.
- KNÖRR, E.: Hiketa eta hitanoaz zenbait argi, *Euskera*, XX, 2, 701-720.
- LAFON, R.: *Le Système du verbe basque au XVI siècle*, Bordeaux 1944; 1980-n Elkar-ek berriz argitaratua.
- Place de la 2ème personne du singulier dans la conjugaison basque, *BSL*, LIV, 1959, 1, 103-129. Alokutiboari buruz, oinarritzko artikulua.
- LAFITTE, P.: *Grammaire basque*, 1944; 1978.n IKAS-ek berriz argitaratua. Bereziki 521, 541, 544, 567, 583, 595. kap.
- LEKUONA, M.: Deikia aditzetan, *Euskera*, 1956. 99-116.
- N'DIAYE, G.: *Structure du dialecte basque de Maya*, Mouton, The Hague- Paris. 1970. Bereziki 156.orr. 163-164, 167-191.
- OREGI, J.: Birrazterpen bat «hiketa» eta «zuketa». *Euskera*, 1975, 2 XXII. 685-700.
- POLGE, H.: Le tu et le tous, *Annales V. Toulouse le Mirail*, supplément à *Grammatica XII*, 1976, 13-32.
- REBUSCHI, G.: «Autour des formes allocutives du basque». *IKER-I Euskaltzaindia*, Bilbo, 1981. 307-321.
- SATRUSTEGI, J. M.: «Xukako aditz-joskera Luzaideko mintzairan». *IKER-I Euskaltzaindia*, Bilbo, 1981. 343-354. Interesgarri laiteke autoreak aipatzen dituen 345 gutunak nolazpait ezagut-araztea.
- SCHUCHARDT, H.: *Primitiae Linguae Basconum*, 1923. A. Yrigaray-k egin itzulpena, Salamanca, 1947.
- TESNIERES, L.: *Éléments de syntaxe structurale*, Klincksieck. Paris, 1976.
- TXILLARDEGI: Hika eta zuka-ko aditz-joko edo konjugazioaz, *Euskera*, 1968, XIII, 127-136.
- *Euskal Gramatica*, E. V. Donostia, 1979.
- YRIZAR, P.: La alocución en el verbo vasco. Su expresión en los dialectos y variedades. *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, T. 1 1981, 305-312.
- Observaciones referentes al empleo de las formas alocutivas in *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, T.2, 1981, 373-387.
- ZATARAIN, A.: Ni naiz eta i aiz, *Euskera*, XXII-2. 1977, 739-746.